

Sidekriips liitsõnaosa asemel

Tiina Leemets

Arvatavasti oskab igaüks asendada järjestikuste liitsõnade korduvat osa sidekriipsuga: *sünniaasta, sünnikuu ja sünnipäev = sünniaasta, -kuu ja -päev, hommikupoolne või õhtupoolne = hommiku- või õhtupoolne*. Sõnaühendite korduva osa asemele sidekriips ei käi: *eesti keeles ja soome keeles = eesti ja soome keeles* (mitte „eesti- ja soome keeles“), *Tartu maakond, Põlva maakond ja Võru maakond = Tartu, Põlva ja Võru maakond* (mitte „Tartu-, Põlva- ja Võru maakond“, küll aga *Tartu-, Põlva- ja Võrumaa*).

Kui rinnastatud reas on nii sõnaühendeid kui ka liitsõnu, jääb reegel samaks: sidekriips asendab korduvat osa liitsõnas, mitte aga sõnaühendis. Õige on *bioloogilised ja keemiarelvad ~ keemia- ja bioloogilised relvad, meeskondlikud ja üksikalad ~ üksik- ja meeskondlikud alad, juriidilised ja üksikisikud ~ üksik- ja juriidilised isikud, on tulnud Eesti ja maailmameistriks ~ maailma- ja Eesti meistriks*. Võimaluse korral tasuks asendada sõnaühend liitsõnaga, nt *bio- ja keemiarelvad, meeskonna- ja üksikalad*.

Mida teha aga siis, kui komponente on rohkem ja seetõttu tekib vähemalt formaalselt mitu tõlgendusvõimalust? (Tege- likkuses aitavad sageli kontekst ja keelevälised teadmised.) Sidekriips saab asendada nii üht kui ka mitut sõna (nt ühen- dis *sea- ja lambalihavardad* asendab kriips sõnu *liha* ja *vardad*, ühendis *vorsti- ja lambalihavardad* sõna *vardad*). Kas fraasis *riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutused* on mõeldud riigiasutusi, riigivalitsust või riigiomavalitsust? Kas *tsaari- ja Eesti Vabariigi aegsed* sisaldab omadussõna *tsaariaegsed* või nimisõna *tsaaririik*? Kas *tulu- ja käibemaksumäär* viitab tulumäärale või tulumak- sule? Kas loendis *Pihkva, Lämmi- ja Peipsi järv* on jutt Pihkva järvest või linnast?

Lahendusi on erinevaid. Esimese näite võib sõnastada kompaksemalt *riigi- ja omavalitsusasutused* ja loota lugeja loogikale, ühemõttelisemad on *omavalitsus- ja riigiasutused* ning kordusega *riigiasutused ja omavalitsusasutused*. Et omavalitsuse liike on teisigi, on juriidiliselt kõige täpsem kirjutada täielikult välja *riigiasutused ja kohaliku omavalitsuse asutused*. Teises näites tuleks põhisõna korrata (*tsaariaegsed ja Eesti Vabariigi aegsed*), aga võib-olla saab selle kokku hoida mujal, nt *tsaariaegsed ~ tsaariaja ning Eesti Vabariigi mündid, auastmed*. Kui jutt käib sõjaeelsest Eestist, oleks kõige täpsem öieti *tsaariaegsed ja 1920.–30. aastate (hooned, õpikud)*. Kolmas näide on selgem, kui kirjutada lahku *tulu- ja käibemaksu määr*. Neljandas tuleks jällegi korrata: *Pihkva järv, Lämmijärv ja Peipsi (järv)*.

Arusaadavus võib kannatada ka siis, kui mitmeosalistes liit-sõnades asendada sidekriipsuga ühe liitsõna põhisõna ning teise täiendsõna, nt *metadoonvõõrutus- ja -asendusravi* (esimeses sõnas on ära jäetud *ravi*, teises *metadoon*). Analoogsed keelenõuandjaile esitatud küsimused on *vitraažakna- ja -ukseklaasid, kõneloome- ja -tajuoperatsioonid, raadiosaate- ja -vastuvõtuseadmed, koolipuu- ja -köögivili* ning veel pikemad järjendid *riigi- ja omavalitsusorganid ja -asutused, abrasiiv- ja teemantlõike- ja -lihvtterad*.

Siingi tuleb iga kord mõelda, mida teha. Alati võib selguse huvides mõnd komponenti korrata, jälgides, millised liit-sõnaosad tähenduslikult tugevamini kokku kuuluvad: *metadoonvõõrutusravi ja -asendusravi* (metadoon + võõrutusravi/asendusravi), *koolipuu- ja -köögivili* (kool + puuvili/köögivili), *vitraažakna- ja vitraažukseklaasid* (vitraažaken/vitraažuks + klaas). Võib appi võtta lahkukirjutuse, pannes sõnad vajaduse korral mitmusesse (*vitraažakende ja -uste klaasid, kõneloome ja -taju operatsioonid*). Ehk on mõni sõna liiast (*raadiosaatjad ja -vastuvõtjad*)? Puu- ja köögivil on kokku aedvili, seega oleks kõige suupärasem lahendus *kooliaedvili*.

Pikemates näidetes, kus on mitu liigitust, tasuks esitada need eraldi, nt (*müügil on*) *abrasiiv- ja teemantterad, lõike- ja lihvtterad*. Põhisõnade olemasolu korral (*riigi- ja omavalitsusorganid*

ja -asutused) on tervik siiski mõistetavam (vrd kordusega riigi- ja omavalitsusorganid ning riigi- ja omavalitsusasutused).